

Зулпуева Р.Ж.

**КЫРГЫЗ ЖАРАНДЫК КООМУНУН АДАМ УКУКТАРЫН САКТОО
ЖААТЫНДАГЫ АЗЫРКЫ УЧУРДАГЫ ИШМЕРДИГИ**

Зулпуева Р.Ж.

**ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА КЫРГЫЗСТАНА ПО
СОХРАНЕНИЮ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ**

R. J. Zulpueva

**ACTIVITY OF A CIVIL SOCIETY OF KYRGYZSTAN ON PRESERVATION OF
HUMAN RIGHTS AT THE PRESENT STAGE**

УДК:497 1.9.

Макалада Кыргызстандын азыркы эгемендүү мезгилиндеги жарандык коомдун адам укуктарын сактоо боюнча иш-тажрыйбасына анализ берилет. Кыргызстандын шартында түрмөлөрдө, кылмышкерлерди убактылуу кармоочу жайларда күч түзүмдөрүнүн адам укуктарын бузуусуна, аскер милдетин аткаруу жана башка мекемелердеги адам укуктарынын көйгөйлөрүнө басым жасалат.

Негизги сөздөр: *жарандык коом, адам укуктары, мамлекеттик бийлик, күч түзүмдөрү, түрмөлөр.*

В статье анализируется опыт деятельности гражданского общества по сохранению прав человека в условиях современного Кыргызстана. Делается акцент на недостаточную работу силовых структур Кыргызской Республики по обеспечению прав людей в тюрьмах, в местах временного пребывания подозреваемых, а также проблем обеспечения прав военнослужащих страны.

Ключевые слова: *гражданское общество, права человека, государственная власть, силовая система.*

In article experience of activity of a civil society on preservation of human rights in the conditions of modern Kyrgyzstan is analyzed. The emphasis on insufficient works of power structures of the Kyrgyz Republic on maintenance of the rights of people in prison, in places of time stay of suspects, and also problems of maintenance of the rights of military men of the country is placed.

Key words: *civic society, human rights, state power, power system*

Кыргызстан Жарандык жана саясий укуктар жөнүндөгү эл аралык пактынын (1966) жана БУУнун Кыйноолорго каршы конвенциясынын (1984) катышуучусу болуп саналат. 1999-жылы БУУда берген биринчи улуттук отчетунан баштап, республика мезгил-мезгили менен берилүүчү экинчи жана үчүнчү отчетту бербей, жооптуулук жол-жобосун сактабай келген. КР Конституциясы жана кылмыш мыйзамдары кыйноолорго тыюу салгандыгына карабастан, Кыргызстанда кыйноолорду жана ырайымсыз мамилени колдонуу олуттуу көйгөй боюнча калып келүүдө. Кыйноолор менен ырайымсыз мамилелер ички иштер органдарында, аскердик бөлүктөрдө, пенитенциардык мекемелерде¹, [1.121] психиатриялык клиникаларда, балдар үйлөрүндө, интернаттарда колдонулууда. 2010-жылы өлкөнүн түштүгүндө болуп өткөн улуттар

аралык чыр-чатактан кийин укук коргоо органдарынын кызматкерлери тарабынан кыйноолорго жол берилгени кыйла курчуп кеткен. Укук коргоочулардын маалыматы боюнча мындай кыйноолор массалык түргө да айлана баштаган. 2011-жылы Кыргызстанда БӨУлардын күчү менен 200дөн ашуун кыйноо көрүнүштөрү ачыкка чыкса, анын 87%ы ички иштер түзүмдөрүнө туура келет. Башкы прокуратура кыйноолорду колдонуу боюнча келип түшкөн арыздарга тийиштүү көңүл бурган жок¹. [7.71]

БУУнун кыйноолор маселеси боюнча Атайын баяндамачысы Хуан Мендес 2011-жылдын декабрь айындагы Кыргыз Республикасына жасаган иш сапарынын жыйынтыгында кыйноолор көп өлкөлөрдө “кеңири тараган көрүнүш...” болуп калганын белгилеген¹. [4, 81] Азыркы статистикалык маалыматтар Хуан Мендестин пикирин ырастап турат¹. [6,81] Кыргыз Республикасынын Башкы Прокуратурасынын расмий маалыматтарында 2012-жылы прокуратура тарабынан кыйноолорго байланышкан 371 арыз катталгандыгы, бул 2011-жылга салыштырмалуу 73 арызга көптүк кылары белгиленген¹. [8, 58]

Бейөкмөт уюмдардын маалыматтары жабык мекемелерге мониторинг жүргүзүүдө, кыйноодон жабыркагандарды же алардын туугандарын кабыл алып, аларга кеп-кеңеш берүү учурунда топтолуп турат. 2011-жылы бейөкмөт уюмдардын өкүлдөрүнөн, Акыйкатчы (Омбудсмен) аппаратынын кызматкерлеринен жана Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин Коомдук байкоочу кеңешинин өкүлдөрүнөн түзүлгөн байкоочулар тобу Кыргыз Республикасынын ички иштер органдарынын бардык убактылуу кармоо изоляторлоруна (УКИ) мониторинг өткөрүп, анын жүрүшүндө ал жерлердеги камакта жаткан 193 адам суралган¹. [1.5] Суралгандардын дээрлик ар бир үчүнчүсү же 31,1%ы кыйноого кабылгандыгын айтышкан¹. [2.8] Ушундай иш изоляторлорго 2012-жылы жүргүзүлгөндө, ал жерде камакта жаткандардын 39,4%ы кыйноолордун болуп жаткандыгын айтышкан¹. [4.24]

2009-2012-жылы бейөкмөт уюмдардын берген маалыматы боюнча, 32 интернат мекемелеринен тарбиялануучуларга дене-бой жактан зомбулук көрсөткөн 28 окуя, балдардын муктаждыгына тоготпостук менен мамиле кылган 24 көрүнүш аныкталган. Көбүнесе, УКИде күнөөнү моюнга алуу боюнча көрсөтмө берүү үчүн, интернаттарда – балдарды эксплуатациялоо жана материалдык пайда табуу, ошондой эле дисциплинардык жазага тартуу үчүн кыйноо аракеттерине барышат”. Укук коргоочулардын ою боюнча, “психикалык жактан оорукчан адамдардын саламаттыгы менен алектенген ар бир бюджеттик мекемеде оорулуулар кыйноого, же кулчулукка дуушар болушат”.

Бул колдонулган кыйноолор тууралуу маалыматтар толук эмес экендигин белгилеп коюу зарыл. Көпчүлүк учурда кыйноолор каттоого алынбагандыктан, алардын чыныгы санын аныктоо кыйын. Анткени кыйноолор боюнча арыздануу пайдасыз, ал тургай кээде кооптуу деген ишеним коомдук аң-сезимде орноп калган.

2012-жылдын апрель айында жергиликтүү изилдөөчү уюм тарабынан Бишкек жана Ош шаарларынын тургундарына сурамжылоо жүргүзүлгөн. Анда ар бир респондентке жыйырмадай укук жана эркиндик багытындагы тизмеден өзүн баарынан көп тынчсыздандырган бешөөнү тандоо сунушталган. Мындай сурамжылоолордун жыйынтыгында социалдык-экономикалык укук бузуулар алдыңкы орунга чыккан. Бирок бул ирет борбордогу респонденттердин 30%ы жана Ош шаарындагы сурамжылангандардын 25%ы дал ушул “кыйноолор менен ырайымсыз мамиле жасоо” маселесине баарынан көп тынчсыздандыраарын белгилешкен¹. [7, 11] Кыргызстандын шартында көпчүлүк учурда адам укугунун бузулушуна байланышкан тынчсызданууларга дал ушул укуктарды коргоого милдеттүү органдар, ириде, милиция болуп себеп болууда.

Укук коргоочу уюмдар кыйноолорго жана ырайымсыз мамилеге байланышкан фактылардын 80%ы укук коргоо органдарына туура келерин ырасташат¹. [5, 36] Мисал: 2011-жылдын 29-июлунда көрсөтмө берүүгө мажбурлоо максатында Чүй облусунун ИИБ кылмыш иликтөө бөлүмүнүн кызматкерлери тарабынан шектелүүчү ур-токмокко алынган. Мында аны желим союлча, муштум менен, далысына, башына, таманына, кабыргаларына тээп, сабашкан, ал эми бул учурда эки кызматкер аны бутунан кармап берип турушкан. Мындан улам шектелүүчү эсин жоготуп, эки жолу жүрөгү айланып, кускан. Аны эсине келтирүү үчүн жаагына чапкылашкан. Андан соң, башына баштыкча кийгизип, эсинен танганча муунтушкан. Бөйрөк, табарсык тушка тебишкен. Бир адам анын курсагына отуруп алып, желим союлча менен ичине урган. Мындан кийин, аны колуна салынуучу кишен менен отургучка байлап, ушундай абалда таң аткыча калтырып коюшкан. Маал-маалы менен кызматкерлер келип, кулагына жана моюнуна муштап,

эртеси күнү милиция кызматкерлери целлофан баштыкчага оролгон желим союлчаны алып, кылмыш жасагандыгын моюнуна албаса, зордуктайбыз деп коркутушкан¹. [5, 39]

Кыйноолор Ички иштер министрлигинде эле эмес, Коргоо министрлигинде, Улуттук коопсуздук боюнча мамлекеттик комитетте, аскер бөлүктөрүндө жана Чек ара кызматтарында да колдонулат деп укук коргоочулар ырасташат. Бирок, буларда бир катар себептерге, анын ичинде ишмердик өзгөчөлүгүнө байланыштуу кыйноолор алда канча аз колдонулат.

Мекемелерде кыйноолорду колдонуу өнөкөткө айлангандыгын, мунун кесепети даана байкалып жаткандыгын Ички иштер министрлигинин жетекчилиги жокко чыгарбайт. ИИМдин мурдагы жетекчиси Ш.Атаханов: “... жетиштүү далил топтоого аракеттенбей эле, тергөө органдары шектелүүчүлөргө кылмышты моюнга алдыруу менен алектенип жатат. Кыйноолорду колдонуу менен андай көрсөтмөлөрдү алуу, албетте, оңой”, - деп, мойнуна алган¹. [11, 73]

Жарандык коомдун өкүлдөрүнүн пикиринде мунун себеби милиция кызматкерлеринин сапаты начар, билим деңгээли талапка жооп бербейт деп санашат. Анын үстүнө айлык акынын аздыгы жана техникалык базанын начардыгы да бир катарда турат¹. [10, 83]

“Кыйноолор – милициянын кесипкөй эместигинен чыккан көйгөй, андыктан бул бүтүндөй коомго коркунуч жаратат. Кыйноолордун жардамы менен, негизинен майда кылмыштардын бети ачылат, демек кылмыштын бетин ачуунун пайызын жогорулатат. Иштей ала турган кесипкөй кызматкерлерге тиешелүү шарттар түзүлбөгөндүктөн, алар жумуштан кетип жатышат. Буга чейин кетип калгандар бүтүндөй эле бир армия” деп санайт укук коргоочу Н.Токтакунов¹. [13, 23]

Коомдун коопсуздугуна чоң коркунучту жараткан кырдаал – укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин одонолук, ээн баштык, пара алуу, кызмат абалынан пайдалануу, орой жана зордук-зомбулук кылуу сыяктуу чектен чыккан, терс мамилелеринин адаттагы көндүмгө айланышы. Ал эми коомчулук мындай кырдаалга социалдык каршылык, алдын алуу чаралары болбосо, анда бул маселе ого бетер оорлошуп кетери, чиновниктер өз ыктыяры менен андан баш тартпай тургандыгы жөнүндө ойлонбойт.

Милициянын адам укуктарын тебелөөсүнүн, кызмат абалынан пайдалануусунун себеби көп кырдуу. Ал себептердин негизгилери: укук коргоо органдарынын коррупцияга баткандыгы, алардын кызматкерлеринин профессионалдык деңгээлинин өтө төмөндүгү, айрымдарынын эң жөнөкөй моралдык-адептик сапаттарынын жоктугу. Милиция органдарында адамды жек көрүүчүлүк, зордук-зомбулук, ырайымсыздыктын мисалдары көп эле кездешет. Мунун баары коомдо коркуп-үркүү, аргасыздык абалын түзөт.

Ошондуктан азырынча мыйзам чыгаруу базасындагы коомду жаңыртууга тийиш болгон көп өзгөрүүлөр көбүнесе жүргүзүлбөй кала берүүдө. Чынында, милициянын ишине киргизилип жаткан жаңылануулар сот адилеттигин жүргүзүү тутумундагы башка органдардын (прокуратура, сот жана башка укук коргоо кызматтарынын) да иш-аракеттерине өз таасирин тийгизбей койбойт. Ушул себептен милицияны реформалоо соттордун жана башка юстиция тутумунун органдарынын иш-аракеттерине өзгөртүүлөрдү киргизүү менен кош-толушу керек, себеби бул түзүмдөрдүн бүгүнкү күндөгү иши кайра өзгөртүүлөрдү кечендетип, натыйжалуулугуна терс таасирин тийгизиши мүмкүн.

Мыйзам иштеген демократиялык мамлекетте бир дагы адам же кызматкер мыйзамдан жогору турбайт жана ар бир адам, ар бир мекеме мыйзам алдында жооптуу. Мындай жоопкерчилик айрыкча милиция кызматкерлерине жүктөлөт, анткени укук коргоо органдары дайыма мыйзам чегинде гана иш жүргүзүүгө милдеттүү. Милиция тарабынан кызмат аткаруу учурунда мыйзамдын, адам укугунун бузулушу эң оор кесепеттерге алып келиши мүмкүн, ал милицияга жана да сот адилеттигине элдин ишениминин жоголушуна алып келет! [6, 87]

Макаланы аяктап жатып айтарыбыз төмөнкү. Кыргыз Республикасынын 2013-2017-жылдардагы туруктуу өнүгүүсүнүн улуттук стратегиясында, өлкөнүн коомдук, саясий жана экономикалык жашоосунун бардык чөйрөсүндө адам укуктарын урматтоо, коргоо жана аны камсыз кылуу принциптерине негизделген мыйзамдуулукту орнотуу туруктуулуктун, мамлекеттин бекемдигинин жана Кыргызстандын ийгиликтүү өнүгүүсүнүн башкы фактору болуп саналары белгиленген. Ошондуктан мамлекет менен жарандык коом тыгыз байланышта ушул стратегиялык максатты жүзөгө ашырууга аракеттенүүсү абзел.

Адабияттар:

1. Пенитенциардык мекемелер же пенитенциардык система – өлкөдө укуктук эрежелерди камсыз кылуучу мекемелердин топтому болуп эсептелип, ал абактарда, ар кандай режимдеги лагерлерде, жашы жете элек соттолгондорду кармоочу колонияларда

- укуктуулукту камсыз кылууга багытталган уюмдардын системасы
2. Европалык Кеңеш – Кыргыз Республикасы «Мыйзам үстөмдүгүн жана адам укуктарын сактоону ишке ашыруудагы БӨУ ролу» аттуу адам укуктары боюнча жарандык коомдун семинары, 2012-жыл, 8-9-февраль, Ак-Кеме мейманканасы, Бишкек.
  3. <http://news.mail.ru/inworld/kyrgyzstan/society/7584703>.
  4. Азимов У. Кыргыз Республикасындагы кыйноолор жана укук коргоо органдары // Кыргызстандын мамлекеттик башкаруусу жана коопсуздук секторун реформалоо.// Альманах – 2012, «Коопсуздук жана коргонууну тескөө» түрмөгү № 4, А.Алымбаеванын редакциясы астында. - Женева-Бишкек: Женевадагы Куралдуу күчтөргө жарандык көзөмөл борбору, 2013, 81-б.
  5. 12.02.2012-ж. №8/1-3Р КР Башкы прокуратурасынын расмий жообу; 08.06.2012-ж. чыг. №8/1-2-36-12.
  6. Азимов У. Кыргыз Республикасындагы кыйноолор жана укук коргоо органдары // Кыргызстандын мамлекеттик башкаруусу жана коопсуздук секторун реформалоо.// Альманах – 2012, «Коопсуздук жана коргонууну тескөө» түрмөгү № 4, А.Алымбаеванын редакциясы астында. - Женева-Бишкек: Женевадагы Куралдуу күчтөргө жарандык көзөмөл борбору, 2013, 81-б.
  7. Азимов У., Саякова Д., Эсенманова Э., “Кыргыз Республикасынын ички иштер органынын изоляторлорунда убактылуу кармалгандарга карата кыйноону алдын алуу: мониторинг, жооп кылуу, реабилитациялоо”. – Б.; 2011 -106б., 71-б.
  8. Кыргыз Республикасынын жабык мекемелериндеги кыйноолордон эркин болуу укугунун сакталышы: мониторинг, жооп кылуу, реабилитациялоо. Бишкек, 2012, 58-бет.
  9. <http://inkg.info/news/pravozashchitniki/2220-fridom-khaus-boretsya-s-pytkami-v-kyrgyzstane>.
  10. <http://www.knews.kg/ru/society/16283>.
  11. Азимов У., Саякова Д., Эсенманова Э. Кыргыз Республикасынын ички иштер органынын изоляторлорунда убактылуу кармалгандарга карата кыйноону алдын алуу: мониторинг, жооп кылуу, реабилитациялоо. – Б.; 2011 -106-б., 71-б; Кыргыз Республикасынын жабык мекемелериндеги кыйноолордон эркин болууга болгон укуктун сакталышы: мониторинг, жооп кылуу, реабилитациялоо. Бишкек, 2012, 73-бет.
  12. <http://www.24kg.org/community/141293>.
  13. SIARresearch&consulting “Кыргыз Республикасынын ички иштер органдарын реформалоо. Коомдук пикир” аттуу изилдөө. Бишкек, 2012. 23-бет.

Рецензент: д.филос.н., профессор К.Ч. Карабеков